

# RĘKOPIŚMIENNE KATALOGI I INWENTARZE KSIĄŻEK Z ZIEM DAWNEGO WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO – WYBRANE PROBLEMY ZASAD PUBLIKOWANIA

LILIA KOWKIEL

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

ARVYDAS PACEVIČIUS

Uniwersytet Wileński

IWONA PIETRZKIEWICZ

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

Edytorzy źródeł historycznych w ostatnich latach postawieni zostali wobec nowych problemów, które wynikają z jednej strony z sygnalizowanej potrzeby nowej instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych, a z drugiej publikowania tekstu historycznego w postaci cyfrowej. Z problemami tymi stykają się również bibliolodzy wydający źródła do dziejów książki, w tym także, tak istotne dla bibliologii historycznej inwentarze i katalogi książek, które są podstawowym źródłem wiedzy na temat zawartości księgozbiorów. Liczba problemów wzrasta kiedy wydawane dokumenty powstawały na terenach wielojęzycznych, jak w przypadku ziem dawnego WKL. Zebrane w tekście uwagi i propozycje stanowią próbę otwarcia dyskusji dotyczącej problemów związanych z edycjami różnorodnych spisów książek z tego terenu.

Słowa kluczowe: źródła, edytorstwo, metodologia, bibliologia, historia bibliotek, inwentarz, katalog, rejestr, spis, wykaz książek.

## WSTĘP

**D**la bibliologii historycznej najważniejszym problemem są źródła, które poddane odpowiednim zabiegom badawczym stają się podstawą nowych ustaleń naukowych [33, 39–41; 48, 3; 47, 21; 66, 389–439]. Wśród źródeł bibliologicznych szczególne znaczenie mają inwentarze i katalogi książek, są one podstawowym źródłem wiedzy na temat zawartości księgozbiorów [5; 39, 20–23, 88–122; 62, 122–123] oraz ich społecznego funkcjonowania [4]. W praktyce spotykamy katalogi, inwentarze, ale i inne spisy i rejestry książek, powstające w różnych okolicznościach. Mamy też publikacje które zwracają uwagę na interesujące nas źródła z punktu widzenia ich miejsca przechowywania, okoliczności powstawania [54; 55; 56; 57; 29; 36].

W ostatnich latach widoczna jest potrzeba ustalenia jednolitych zasad opracowania i edycji takich źródeł, które są istotne nie tylko dla bibliologów, ale i szerokiego grona badaczy zajmujących się historią, historią kultury, literatury, oświaty, sztuki, Kościoła, komunikacji społecznej, czy szeroko pojętymi badaniami humanistycznymi. Popularne w ostatnich czasach interdyscyplinarne prace nad edycjami źródeł wielojęzycznych, powstałych w środowiskach wielonarodowych i wielowyznaniowych, ujawniają potrzebę dopracowania zasad ich publikacji [53].

Istotne więc staje się przygotowanie jednolitych zasad publikowania rękopiśmiennych katalogów i inwentarzy książek z ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, od najstarszych zachowanych dokumentów piśmienniczych, aż do lat 1918–1919, kiedy po I wojnie światowej ukształtowała się nowa mapa polityczna na tych terenach.

## POTRZEBA UJEDNOLICENIA ZASAD

Publikowane spisy książek pokazują, że ich autorzy przyjmują różne zasady opisu, stąd spore rozbieżności w prezentacji materiału źródłowego [70; 63; 24; 30<sup>1</sup>, 207–225; 53<sup>2</sup>, 4–158; 80; 43]. Stosowania jakichkolwiek jednolitych zasad nie ułatwiają też takie problemy jak: różnorodny czas ich powstania, tworzenie ich przez osoby czy instytucje, powiązane z różnymi środowiskami wielonarodowymi i wielowyznaniowymi. Komplikuje je również fakt, że najczęściej powstawały w określonych warunkach politycznych i społeczno-ekonomicznych. Niekonsekwencja autorów opracowań i edycji wynika również z braku precyzyjnych i jednolitych wskazań metodologicznych. Niemalych trudności przysparza sama transkrypcja źródeł, a opracowane dotychczas instrukcje wydawnicze nie są wystarczające [22; 83; 81; 20; 67]. O problemach edytorstwa historycznego dyskutują zarówno historycy, jak i historycy literatury, archiwiści czy wydawcy [14; 16; 35; 17; 38; 41; 45; 69b; 73; 82]<sup>3</sup>. W pracach edytorskich badaczy litewskich zaznaczają się podobne problemy [26], właściwie brak jest ustaleń metodologicznych regulujących kwestie

<sup>1</sup> Spisy książek polockiej drukarni akademickiej przyjętych komisyjnie od jezuitów w 1820 roku.

<sup>2</sup> Spis książek darowanych Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego w latach 1792–1832 w języku źródła i tłumaczenie na język litewski oraz wykazy darów przekazanych do księgozbioru uniwersyteckiego przez rektora Józefa Twardowskiego, księcia Karola Lubeckiego i masonów wileńskich w 1824 roku.

<sup>3</sup> Do istotnych zmian czy wiążących ustaleń nie doszło także podczas *Pierwszych Krakowskich Spotkań Źródłoznawczych. Teoria a praktyka edycji nowożytnych źródeł Polsce w 2009 r.* Cyt. za: [13].

zasad wydawania dawnych inwentarzy książek i katalogów bibliotecznych. Pewnym rozwiązaniem było prezentowanie reguł edycji we wstępach do konkretnych wydań źródłowych, np. publikacje Mykolasa Biržiški [6, 141–143]<sup>4</sup>, Ingė Lukšaitė [43, 17–22<sup>5</sup>; 42; 44<sup>6</sup>], Arvydasa Pacevičiausa [52]<sup>7</sup>, Ireny Petrauskienė [61] i innych. Ujawniły się tu pewne ważne problemy, związane z próbami lituanizacji danych, fragmentarycznymi i wybiórczymi edycjami poszczególnych źródeł [46], co powodowało niekiedy zniekształcenie jego wymowy [39]<sup>8</sup>, oraz zanik jego oryginalnej formy poprzez tłumaczenie na język litewski [12]<sup>9</sup>. Dobrym rozwiązaniem były próby wydawania źródeł *in crudo* [7<sup>10</sup>; 49<sup>11</sup>; 75<sup>12</sup>; 79, 943; 85; 86], oparte na metodologii stosowanej w nowoczesnej humanistyce europejskiej. Jednak i w tych publikacjach zauważalne są dwa nurty, które są obecnie stosowane przez naukowców litewskich w edycjach źródeł polskojęzycznych i łacińskojęzycznych. Pierwszy dąży do modernizacji pisowni i poprawienia „błędów” autora oryginału [7; 49; 75]. Drugi zaś reprezentują badacze, których celem jest nie tylko precyzyjne odczytanie tekstu inwentarza, ale też jego tłumaczenie na język litewski [48b; 79; 85]. Nadal jednak jest niedostatkim, że w publikacjach brakuje tak istotnego dla badań bibliologicznych opisu bibliograficznego zidentyfikowanych dzieł, nie uwzględnia się również możliwości konfrontowania spisów z zachowanymi obiektami *de visu* (wyjątek stanowią – publikacje Liudasa Jovaišy [85] oraz Vaidy Kamuntavičienė [84]).

<sup>4</sup> Jest to publikacja spisu (rejestr) książek Szymona Dowkonta (Simonas Daukantas) (345 poz.) według inwentarza Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie z 1911 roku.

<sup>5</sup> Rejestr ksiąg (822 poz.) Salamona Rysińskiego podany na s. 23–40.

<sup>6</sup> Rejestr prywatnej biblioteki Janusa Radziwilla w Kejdanach z pierwszej połowy XVII w.

<sup>7</sup> Publikacja inwentarza biblioteki Kalwarii Żmudzkiej z 1820 roku, zasady publikowania omówione na s. 290–291.

<sup>8</sup> Wyciągi z różnych źródeł (z rejestrów książek sprzedanych przez drukarnię Akademii Wileńskiej z XVIII wieku, księgi przychodów drukarni franciszkanów wileńskich z drugiej połowy XVIII wieku, katalogu biblioteki jezuickiej w Dynaburgu (Daugpilis) z 1780 roku, katalogu biblioteki bernardynów w Kretyndze (Kretinga) z pierwszej połowy XIX wieku i in.) z informacjami o książkach litewskich, choć niekiedy są też wymienione książki w języku łacińskim czy polskim.

<sup>9</sup> Spis książek biblioteki karmelitów w Linkowie (Linkuva) z 1826 roku (s. 245–247), jednak wszystkie tytuły są tu podane w języku litewskim, a nazwiska autorów zlituanizowane, brak też próby rekonstrukcji bibliograficznej.

<sup>10</sup> Rejestry (z zachowaniem dokładnego zapisu źródłowego) bibliotek kościołów w Widzach (Vydžiai) (9 poz., s. 59), Doduciszkach (Adučiškis) (42 dzieł, s. 73–74), Swiecianach (Švenčionys) (7 dzieł, s. 97), Dawgieliszkach (Daugėliškės) (15 dzieł, s. 129–130) i innych.

<sup>11</sup> Jeden rejestr ksiąg biblioteki w Szeszolah (Šešuoliai) (31 poz., s. 55–56), inne biblioteki omówiono tylko pobieżnie.

<sup>12</sup> Wymienione księgi z bibliotek kościołów w Kiejdanach (Kėdainiai) (10 poz., s. 107) i Rogach (Raguva) (14 poz., s. 209) i innych.

## SPECYFIKA ŹRÓDEŁ BIBLIOLOGICZNYCH

Znaczenie dobrze sporządzonych spisów książek zauważył już Joachim Lelewel, który pisał: „Żeby w ogólności wiedzieć to, co się w bibliotece znajduje, każdą w niej książkę łatwo było znaleźć, trzeba wiedzieć jak ustawić i spisać książki, jak rejestra, katalogi wygotować, i znaki po których by do książki trafić było można, pokłaść” [40]. Najważniejszymi dokumentami dla historyków książki są zachowane katalogi, inwentarze i inne spisy zawartości bibliotek i kolekcji historycznych. Katalog (gr. *katalogos* – spis, lista) jest spisem książek, czasopism i innych pokrewnych dokumentów, znajdujących się w bibliotece, opisanych według określonych zasad i ułożonych według określonego porządku. Katalog mógł być ułożony według określonego porządku: alfabetycznego (według imion albo nazwisk albo tytułów); cech formalnych, np. formatu (folio, quatro); rzeczowego (w łacińskiej terminologii *classis*). Często spisywano zawartość biblioteki według trzech wspomnianych zasad, stosując je uzupełniająco, tzn. najpierw podział na *classis*, a później według formatu albo porządku alfabetycznego. Ułożenie katalogu związane mogło być z przygotowaniem pomocy w korzystaniu z księgozbiorów instytucjonalnych, ale także z „uporządkowaniem” biblioteki świeckiej (szlacheckiej, magnackiej). Przykładem precyzyjnie opracowanego katalogu książek, który ilustruje jak istotną dla spisującego go bibliotekarza było pokazanie struktury tematycznej księgozbioru, a także objaśnienie użytkownikowi zasad korzystania z niego, jest katalog biblioteki bernardynów w Traszkunach (Troškūnai) z 1787 roku [72]<sup>13</sup>.

Natomiast spisy, inwentarze, rejestry książek sporządzane były w innych okolicznościach, najczęściej związanych z sprawami majątkowymi. Inwentarz biblioteczny to szczegółowy wykaz obiektów wchodzących w skład zbiorów bibliotecznych sporządzany dla celów administracyjnych. Powstawał w określonym czasie, np. przy okazji sprzedaży zamku, likwidacji klasztoru, sporządzenia testamentu, przeprowadzenia wizytacji, objęcia majątku czy jakiejś godności lub stanowiska. Słynny źródłoznawca i badacz starodawnej dyplomatyki litewskiej Konstantinas Jablonskis podkreślał, że dla badań historycznych istotny jest kontekst powstania źródła – cel sporządzania inwentarza, a dopiero ich większa liczba, pochodząca z różnych lat, pozwala na zobaczenie dynamiki zmiany interesującego zjawiska, dotyczy to również gromadzenia

<sup>13</sup> O katalogu i instrukcji do niego zob. [50; 51].

księgozbiorów [25, 300–301]<sup>14</sup>. Warto też dodać, że w inwentarzach i rejestrach książek sporządzanych w celach rejestracji jedynie, a nie porządkowania zawartości zbioru, zwracano uwagę na takie elementy jak wartość materialna dzieła, ale także jego walory estetyczne, oznaczano księgi zawierające np. bogate iluminacje, grafiki lub posiadające wyszukaną oprawę.

Dawne inwentarze i katalogi książek nie stanowią łatwego materiału do badań, bowiem często sporządzane były na doraźny użytek, toteż nie grzeszyły zbytnią precyzją opisu druków. Najważniejszym i niezbędnym zadaniem wydawcy takich spisów jest oczywiście identyfikacja poszczególnych pozycji wydawniczych, czyli właściwie potwierdzenie ich istnienia na podstawie dostępnych źródeł bibliograficznych. Pożądane byłoby także rozpoznanie właściwych edycji dzieł i identyfikacja *de visu*. Zdecydowanie trudniejsza jest kwestia identyfikacji rękopisów, ale i tu czasem możliwe jest wskazanie autora, tytułu, albo przynajmniej tematu dzieła. W przypadku katalogów i inwentarzy bibliotecznych, spisów książek darowanych lub przekazywanych różnym instytucjom i osobom, książek konfiskowanych oraz wystawianych na aukcje [65], ma to znaczenie dla analizy nie tylko samego zasobu treściowego, ale też przesłedzenia napływu do tych zbiornic literatury z różnych terenów, środowisk czy wydawnictw.

W praktyce identyfikacja książek zależy przede wszystkim od sposobu informowania o nich w inwentarzach. Niestety zasadniczo nie jest on precyzyjny. Wpływa na to i czas ich powstania [9; 23; 19; 74;], pochodzenie, wykształcenie, pozycja społeczna i zawód posiadacza zbioru [71], różne języki [18], niejednolity sposób opisu, rozmaity poziom danych, a przede wszystkim różnorakie cele sporządzenia spisu ksiąg, czy w końcu brak doświadczenia osoby sporządzającej inwentarz lub katalog. Opis może uwzględniać niezbędne dla identyfikacji elementy (fragment katalogu z XIX w. biblioteki klasztoru kanoników regularnych od pokuty w Krakowie, [8]), lub przeciwnie, być niezwykle oszczędny, niekiedy wręcz lakoniczny. Czasem identyfikacji książek sprzyja sam układ, kompozycja spisu. Ułatwiają ją też na pewno stosowane w niektórych spisach podziały działowe, pozwalające łatwiej domyślić się treści dzieła, jeśli nie wynika ono z zachowanego zapisu.

Sam zapis stosowany w rejestracji książek sprowadza się często do podawania jedynie tytułu dzieła, często skróconego bądź przekreślonego. Zda-

<sup>14</sup> Ten autor jest znany też z identyfikacji jednego z najstarszych zachowanych w zbiorach litewskich inwentarzy, który rejestrował bibliotekę Olbrachta Gasztołda, kanclerza wielkiego WKL, który wcześniej łączono z Zygmuntem Starym.

rać się będą także zapisy uwzględniające tylko nazwiska autorów oraz takie, w których zamieszczano oba te elementy. Zdarza się, że dla określenia książki używano jej nazwy potocznej<sup>15</sup>, lub omówienie podanego nazwiska<sup>16</sup>. Właściwą identyfikację książek utrudniają też sytuacje, gdy nie podano nazwisk autorów, a zapisy wskazują na dzieła różnych osób. Znane są przykłady, kiedy oryginalne tytuły tłumaczono na inny język (np. spisy sporządzane na terenie zaboru rosyjskiego w celu konfiskaty kolekcji książek). Bywa i tak, że pewne zapisy są zbyt lapidarnie i pozostają dla nas dzisiaj niezrozumiałe, albowiem autor katalogu lub inwentarza w istocie streszczał tytuł albo szerzej zawartość księgozbioru. Niekiedy odczytanie zapisów poszczególnych pozycji może sprawiać poważne trudności ze względu na fizyczny stan zachowania źródła. Konieczne dla zachowania sensu tekstu uzupełnienia, jak niezbyt wyraźny skrót, zamazane lub wyblakłe pismo, zamieszczamy w nawiasach kwadratowych, podobnie też adnotacje o nieodczytanych słowach czy ubytku papieru. W kwestiach wątpliwych czasem pomocny może okazać się format dzieła, a szczególnie data lub miejsce wydania. Specjalnego potraktowania wymagać będą periodyki, gdzie należy wskazać przede wszystkim tytuł i lata jego ukazywania się, lub rok, od którego rozpoczęto jego wydawanie.

Ze względu na takie właśnie różnego rodzaju obiektywne trudności i ograniczenia identyfikacja książek najczęściej ma charakter hipotetyczny, zdarzają się sytuacje, kiedy nie będzie możliwa (przeinaczenia, rażące braki w opisach lub niemożliwość odnalezienia dokumentacji w źródłach bibliograficznych). Niektóre zapisy mogą również wskazywać na nie znane nam dzisiaj tytuły lub tylko edycje nienotowane w bibliografiach i bibliotecznych katalogach.

Omawiane spisy mogą dotyczyć różnorodnej tematyki, przemożna część książek to publikacje związane z religią, publikacje edukacyjne, związane z miejscowym środowiskiem szkolnym i potrzebami Uniwersytetu Wileńskiego czy innymi instytucjami życia społeczno-kulturalnego WKL.

Mimo tych wątpliwości opracowanie takiego materiału wymaga przyjęcia pewnych zasad. Stosownie do przyjętej praktyki nie dokonujemy pełnej modernizacji tekstów, starając się zachować wierność tekstowi źródłowemu. Sprzyja temu założenie, że współczesny czytelnik pragnąłby poznać język twórcy danego dokumentu, a nie jego wydawcy. Stąd staramy się nie zniekształcać wymowy i języka autorów spisów, dążąc do zachowania wymowy

<sup>15</sup> Na przykład: „Knapiusz“, Kalepin, Calepinus, Infortiatius, Macrobius.

<sup>16</sup> Magister Sententiarum (Piotr Lombard).

indywidualnej i regionalnej, co na terenach WKL ma szczególne znaczenie, ze względu na wieloetniczność i wielowyznaniowość jego mieszkańców oraz wielokulturowy model społeczny.

Należy również zwrócić uwagę na specyfikę opisu interesującego nas materiału źródłowego. Jeżeli katalog lub inwentarz stanowi fragment większej całości – podajemy nie tylko jego tytuł, lecz wskazujemy pełny opis rękopisu, w którym znajduje się spis książek (np. w inwentarzu kościoła, klasztoru, majątku osoby prywatnej, w akcie wizytacyjnym) [55, 12–13; 58].

## TEKST ŹRÓDŁA. ZASADY OPISU

Przyjmujemy, że podstawową zasadą edycji tekstu źródłowego jest wierność rękopisowi czyli odczytanie *in crudo*. Ponieważ zdarzać się będzie, że tekst niekiedy powstawał przez wiele lat i był pisany przez różne osoby, rzeczą oczywistą jest iż prezentuje różne style i formy opisu. Trudno więc o jego pełne ujednoczenie.

Tekst drukowany winien odtwarzać każdy wyraz w jego dawnym brzmieniu za pomocą dzisiejszych znaków pisarskich. W przeciwieństwie zatem do wydawnictw materiałów średniowiecznych, nie ma tu potrzeby starać się o literalne odtworzenie przekazu. W językach nowożytnych dokonując modernizacji należy wzorować się na najnowszym wydawnictwach historycznych w danym języku. Sporo kłopotów napotykamy przy opisywaniu druków i rękopisów cyrylickich oraz zapisanych przy pomocy znaków cyrylickich. Brak jednolitych ustaleń prowadzi do sporych rozbieżności. W katalogu rękopisów cyrylickich przechowywanych w Wilnie Nadieždy Morozowej [87] zastosowana jest nowoczesna pisownia rosyjska. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew w swojej monografii [27] stosuje międzynarodową normę transliteracji znaków cyrylickich na znaki łańskie [PN-ISO 9:2000 Transliteracja znaków cyrylickich na znaki łańskie. Języki słowiańskie i niesłowiańskie]. Natomiast dla potrzeb *Katalogu druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie* [32] zaprojektowano specjalne czcionki umożliwiające oddanie zastosowanych znaków, co wymagało specjalnych pracochłonnych dodatkowych zabiegów. Podobne problemy mają również badacze litewscy, oni także nie stosują jednolitych zasad pisowni w wydaniach dawnych źródeł pisanych cyrylicą. Na przykład Algirdas Baliulis wyraził niedawno kontrowersyjną opinię, że po ukazaniu się piątego tomu *Metryki Litewskiej* jej wydawcy powinni powrócić do zasad edycji sugerowanych

przez K. Jablonskisa, czyli stosować alfabet łaciński. W dyskusji badaczy litewskich dotyczącej publikowania źródeł pojawiają się argumenty, że w krajach zachodnioeuropejskich nie stosuje się cyrylicy nawet w przypisach, tylko transkrypcję za pomocą znaków międzynarodowego alfabetu fonetycznego. Podkreśla się przy tym, że najważniejszym celem wydawcy jest prawidłowe odczytanie i interpretacja tekstu, a przy publikowaniu źródeł należy wziąć pod uwagę ich szersze udostępnienie, a nie tylko użytek wąskiego grona uczonych [1, 313]. Odmienne zdanie prezentuje Dariusz Baronas, który uważa, że w publikacjach źródeł historycznych nie powinno się zmieniać ich oryginalnego alfabetu i dokonywać transkrypcji cyrylicy (odwołując się do praktyki publikowania, na przykład, źródeł arabskich czy greckich w tych alfabetach) [2, 267]. Dyskusja trwa, wydaje się, że w przypadku edycji źródeł bibliologicznych szukać trzeba modelu „elastycznego”, uwzględniającego okoliczności jego powstania, wartość, ale i przeznaczenie planowanej publikacji, *stricte* naukowych czy dydaktycznych i popularnych.

Starając się zachować ówczesne brzmienie języka, bez zmian pozostawiać trzeba wszystkie utrwalone w dawnej pisowni zjawiska fonetyczne, jak: *chrześcijański, inszy, dyssertacyje, professor, jeneral, woysk, exemplarze, rękopisma, książka* i wiele innych. W brzmieniu źródła pozostawiamy końcówki: -ymi, emi, -ą, -ę. Jak już wspomniano, ze względu na zachowanie indywidualnego stylu osoby czy osób sporządzających inwentarz lub katalog, istotna jest jak najmniejsza ingerencja w sam zapis. Wierność brzmieniu określonych terminów może być wskazówką określającą pochodzenie regionalne autora katalogu. Działo się w to zwłaszcza wówczas, kiedy forma zapisana w katalogu (inwentarzu) różni się od oryginalnego tytułu książki. Ewidentne i oczywiste stwierdzone błędy gramatyczne (w składni i fleksji) zniekształcające tekst sygnalizujemy znakiem [!].

Dla pełnego zrozumienia tekstu stosować należy uwspółcześnienie interpunkcji, której w niektórych dokumentach prawie brak. Temu też służy zachowanie, jeśli to możliwe, układu graficznego rękopisu, niekiedy jednak, zwłaszcza w przypadku zbyt dużych fragmentów tekstu, wprowadzać można akapity dla zasygnalizowania nowych treści. Wszelkie imiona własne w tekście (nazwiska, nazwy miejscowości itp.) podawać należy w języku i brzmieniu oryginału. Kolejnym problemem są skróty. Takie, które dotyczą oznaczania dostojności oraz skróty grzecznościowe, jak JWP [Jaśnie Wielmożny Pan], J.E. [Jego Eksceleńcja lub Jego Eminencja], D[ominus] czy skróty tytułów i stopni służbowych, jak płk [pułkownik], dr [doktor] pozostawiamy, rozwią-



zania przenosząc ewentualnie do *Wykazu skrótów*. Jego sporządzenie uzależnić można od potrzeb konkretnego spisu. Podobnie tratowac należy wszystkie skróty powszechnie stosowane, jak na przykład: itd., etc. Wszelkie skróty występujące w tekście powinny być rozwiązane w nawiasach kwadratowych. Daty ujednicamy wzorując się na formie najczęściej stosowanej w źródle. Powszechnym jest oznaczenie dnia i roku cyfrą arabską, miesiąca rzymską bez oddzielania kropkami. Jeżeli w źródle spotykamy podwójne datowanie (wg kalendarza juliańskiego i gregoriańskiego dla okresu zaborów) – podajemy go za źródłem. Dopiski marginalne w źródle oznaczamy gwiazdką, ewentualnie uzupełniamy przypisem rzeczowym.

Identyfikacji starych druków należy dokonywać korzystając z dostępnych baz danych, a zwłaszcza: HPB – *Hand Press Book Database* (<http://firstsearch.oclc.org>); KVK – *Karlsruher Virtueller Katalog*, (<http://ubka.uni-karlsruhe.de>); VD 16 – *Verzeichnis der im deutschen Sprachereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts* (<http://www.bsb-muenchen.de/1681.0.html>); VD 17 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (<http://www.vd17.de>); VD 18 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts* (<http://vd18-protobibliothek.uni-halle.de>); LIBIS – *Lietuvos integrali bibliotekų informacijos sistema* (<http://www.libis.lt/>).

Źródłami uzupełniającymi zaś powinny być drukowane katalogi poszczególnych bibliotek naukowych [31; 59; 68; 78;] czy rodzajów druków [15; 77] oraz specjalistyczne bibliografie, encyklopedie, słowniki czy też rozprawy naukowe z różnych dziedzin wiedzy. W przypadku poloników, w tym druków z XIX wieku, istotne są powoływania na *Bibliografię polską* Karola i Stanisława Estreicherów czy *Elektroniczną Bazę Bibliografii Estreichera* (EBBE)<sup>17</sup>. Uzupełniają je fundamentalne publikacje przygotowane przez Daivę i Sigitasa Narbutasów [21; 28; 60;] i innych badaczy litewskich [11; 64]. Książki

<sup>17</sup> Bibliografia Estreicherów obejmuje: Część I, t. 1–7. Druki polskie z lat 1800–1880 w układzie alfabetycznym, t. 1–5, litery od A do Ź. Kraków, 1872–1880; Uzupełnienia, t. 6–7, litery od A do Ź. Kraków, 1881–1882; Część II, t. 8–11. Druki polskie z lat 1455–1889 w układzie chronologicznym: T. 8 – lata 1455–1699, T. 9 – lata 1700–1799, T. 10 – uzupełnienia do wieków XV–XVIII, T. 11 – lata 1800–1870, dodatek do T. 8 (lata 1871–1889) oraz uzupełnienia do w. XV–XIX. Kraków, 1882–1890; Część III, t. 12–34 (obecnie do T. 35, z. 1). Bibliografia druków polskich w jednolitym układzie alfabetycznym, w. XV–XVIII, od litery A do hasła Załuski [Zb–Zil]. Kraków, 1891–1951 [cop. 1977–2007]; Część IV, t. 1–4. Alfabetyczne zestawienie druków polskich z lat 1881–1900: T. 1 (A–F), T. 2 (G–K), T. 3 (L–Q), T. 4 (R–Ź). Kraków, 1906–1916; Bibliografia polska XIX stulecia, wyd. 2, t. 1–17. Bibliografia polska XIX stulecia pod red. Karola Estreichera (jun.) zob.: [3] lub *Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera* (EBBE) (<http://www.estreicher.uj.edu.pl/>).

w językach rosyjskim, ukraińskim oraz białoruskim pomoże zidentyfikować elektroniczny katalog Rosyjskiej Biblioteki Narodowej<sup>18</sup>. Nie jest jednak konieczne podawanie cytat bibliograficznych.

W przypadku spisów książek pozycji niezidentyfikowanych należy pozostawić zapis jak w oryginale. Opis dla identyfikowanych druków czy rękopisów stosujemy według schematu: autor, tytuł, miejsce wydania, oficyna wydawnicza, rok wydania. Czyli np. Antonius de Bitonto. *Sermones dominicales per totum annum*. Ed. Philippus de Rotingo. Venetiae: Bonetus Locatellus, for Nicolaus de Frankfordia, 1492. Hasło autorskie podajemy w formie narodowej lub przyjętej powszechnie lub w języku druku: np. Lelewel dla wydania polskiego, dla wydania w języku rosyjskim, np.: Лелевель; Jan Aldyni (profesor fizyki w Bolonii) – Giovanni Aldini; Augustinus Aurelius. Braki adresu wydawniczego oznaczać należy konsekwentnie stosując skróty: s.l. [sine loco], s.a. [sine anno]. W tytułach książek pomijamy wszelkie zwroty grzecznościowe, tytuły czy nazwy instytucji i urzędów, a skróty powinno zaznaczać nawiasem kwadratowym i wielokropkiem. W opisach czasopism pomijać należy miejsce wydania czy jego wydawcę, za najistotniejszą informację przyjmując lata jego ukazywania się, np.: 1800-.

Zbrane tu uwagi i propozycje powstały na kanwie podejmowanych ostatnich prac i stanowią próbę otwarcia dyskusji dotyczącej problemów związanych z edycjami różnorodnych spisów książek z interesującego terenu. Mamy nadzieję, że jej efektem będzie wypracowanie jednolitych zasad edycji tak waznych źródeł bibliologicznych, jak inwentarze, katalogi i inne spisy książek.

#### ŹRÓDŁA I LITERATURA

1. BALIULIS, Algirdas. Lietuvos istorijos šaltinių, rašytų kirilica, kai kurios skelbimo problemos. In *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 1. Sudarė Darius Antanavičius, Darius Baronas. Vilnius, 2008, s. 299–314.
2. BARONAS, Darius. Breslaujos dekanato vizitacija (recenzija). In *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 2. Sudarė Artūras Dubonis. Vilnius, 2010, s. 266–270.
3. *Bibliografia polska XIX stulecia*. Pod red. Karola Estreichera (jun.). T. 1–17. Wyd. 2. Kraków, 1959–2000.
4. BIENKOWSKA, Barbara. Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa. *Studia o Książce*, 1989, t. 18, s. 65–76.

<sup>18</sup> Электронные каталоги РНБ (<http://www.nlr.ru/poisk/>).

5. BIENKOWSKA, Barbara. Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych. *Studia o Książce*, 1986, t. 16, s. 3–15.
6. BIRŽIŠKA, Mykolas. Simano Daukanto biblioteka. *Iš Iš mūsų kultūros ir literatūros istorija*. Kaunas, 1938, t. 2, s. 141–154
7. *Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m.* Parengė Romualdas Firkovičius. Vilnius, 2008., 451 s. (*Fontes Historiae Lituaniae*, Vol. VII).
8. BRUŹDZIŃSKI, Andrzej. *Kanonicy regularni od pokuty na ziemiach polskich*. Kraków, 2003, s. 293–327.
9. BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. Inwentarz biblioteki Macieja Grabskiego z 1691 roku. In *Historia literatury i historia książki. Studia nad książką i literaturą od średniowiecza po wiek XVIII*. Kraków, 2005, s. 341–358.
10. CICĖNIENĖ, Rima. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rankraštinės knygos kultūra (iki XVI a. antrosios pusės). Daktaro disertacija. Vilnius, 2011. 224 s.
11. ČEPIENĖ, Kostė; PETRAUSKIENĖ, Irena. *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805*. Vilnius, 1979, 540 s.
12. DIDŽPETRIS, Vytautas. Linkuvos parapijos bažnyčios ir karmelitų vienuolyno istorijos bruožai. In *Žemaičių praeitis*. T. 3. Vilnius, 1994, s. 190–267.
13. *Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku*. Opracowała Ewa DANOWSKA. Kraków, 2011, s. [27].
14. DYMMEŁ, Piotr. Edytorstwo historyczne – stan i potrzeby. In *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 1, cz. 2. Red. Jacek STASZEWSKI. Gdańsk-Toruń, 1995, s. 259–271.
15. FEIGALMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975. 496 s.
16. FRIEDBERG, Marian. *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych*. Warszawa, 1963, s. 22–29.
17. GÓRSKI, Konrad. *Sztuka edytorska, zarys teorii*. Warszawa, 1956. 230 s.
18. GUDMANTAS, Kęstutis. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai. *Knygotyra*, 2003, t. 41, s. 9–24.
19. HAJDUKIEWICZ, Leszek. Nieznany inwentarz biblioteki Jana Brozka z r. 1657. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki*. Seria A. 1968, z. 12, s. 303–325.
20. IHNATOWICZ, Ireneusz. Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX w. *Studia Źródłoznawcze*, 1962, t. 7, s. 99–124.
21. *Index Librorum Latinorum Saeculi Septimi decimi*. XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas. Sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas. Vilnius, 1998. 345 s.
22. *Instrukcja wydawnicza do źródeł historycznych od połowy XVI do połowy XIX wieku*. Red. Kazimierz Lepszy. Wrocław, 1953. IX, [1], 65, [1] s.
23. *Inwentarz Biblioteki Ignacego Krasickiego z 1810 r.* Opracowali Sante Graciotti i Jadwiga Rudnicka. Wrocław, 1973. 191 s.
24. Inwentarz książek lwowianina Ludwika Waleriana Alembeka z 1704 roku. [Wyd.] Edward Różycki. *Roczniki Biblioteczne*, 1996, R. 40, z. 1/2, s. 109–138.

25. JABLONSKIS, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*. Sudarė Vytautas Merkys. Vilnius, 1979. 326 s.
26. JAKONYTĖ Loreta; MAČIULYTĖ Kristina; VAICEKAUSKAS Mikas. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo žurnalų *Senoji Lietuvos literatūra* ir *Colloquia* publikacijų rengimo principai. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 22, 2006, s. 325–336.
27. JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, Zoja. *Druki cyrylickie z oficyń Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*. Olsztyn, 2003. 305, [4] s.
28. *Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas*. Sudarė Sigitas Narbutas, Daiva Narbutienė. Vilnius, 2008. [XXXVIII], 888 s.
29. JUČAS, Mečislovas. Žinios apie Lietuvos XVII–XIX a. dvarų inventorius. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, s. 46–52.
30. KADULSKA, Irena. *Akademia Polocka: ośrodek kultury n Kresach 1812–1820*. Gdańsk, 2004. 308 s.
31. *Katalog druków XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*. Opr. Małgorzata GOŁUSZKA [i in.]. Red. Marian MALICKI. T. 1–7: A–Ž. Baden-Baden, 2002–2005.
32. *Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*. Opracowały Zofia ŻURAWIŃSKA i Zoja JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW. Warszawa, 2004. 362 s.
33. KAUNAS, Domas. Knygos istorijos šaltiniai. *Knygotyra*, 2010, t. 54, s. 19–43.
34. KIAUPA, Zigmantas. Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, s. 5–22.
35. KIENIEWICZ, Stefan. Z doświadczeń edytora źródeł historycznych. *Archeion*, 1990, t. 87, s. 123–131.
36. KOWKIEL, Lilia. Inwentarze i katalogi XIX-wiecznych księgozbiorów prywatnych z guberni zachodnich zaboru rosyjskiego – metodologia poszukiwań archiwalnych. In *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Pod red. Dariusza Kuźminy. Warszawa, 2007, s. 206–213.
37. KRAJEWSKI, Mirosław. *Vademecum autora i wydawcy prac naukowych*. Włocławek, 2001. 282 s.
38. KURBISÓWNA, Brygida. Osiągnięcia i postulaty w zakresie metodyki wydawania źródeł historycznych. *Studia Źródloznawcze*, 1957, t. 1, s. 53–78
39. LEBEDYS, Jurgis. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Sudarytoja Vanda Zaborskaitė. Vilnius, 1976. 276 s.
40. LELEWEL, Joachim. *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. 2. Wilno, 1826, s. 269.
41. LOTH, Roman. *Podstawowe pojęcia i problemy tekstologii i edytorstwa naukowego*. Warszawa, 2006. 199 s.
42. LUKŠAITĖ, Ingė. Biblioteka Salomona Rysińskiego. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 1985, t. 30, s. 191–206.

43. LUKŠAITĖ, Ingė. Salomono Risinskio biblioteka Vilniuje. In *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: teminis mokslo darbų rinkinys*. Vilnius, 1985, s. 17–45.
44. LUKŠAITĖ, Ingė. Vilniaus vaivados Jonušo Radvilos asmeninės bibliotekos Kėdainiuose sąrašas – asmens kultūrinių orientacijų žymuo. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2005/2, 2006, s. 29–51.
45. MARSZAŁEK, Leon. *Edytorstwo publikacji naukowych*. Warszawa, 1986. 322, [2] s.
46. MATULAITYTĖ, Stasė. *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka*. Vilnius, 2004. 428 s.
47. MIGOŃ, Krzysztof. Bibliologia wśród innych nauk. Koncepcje, realizacje, perspektywy. In *Bibliologia: problemy badawcze nauk humanistycznych*. Pod red. Dariusza Kuźminy. Warszawa, 2007, s. 21 (podac całosc stron).
48. MIGOŃ, Krzysztof. Problematyka źródłoznawcza w bibliologii. *Studia o Książce*. 1985, t. 15, s. 3–18.
- 48b. *Motiejus Valančius Žemaičiuose*. Plungės bažnyčios vizitacija 1850 metais. Sudarė ir parengė Domas Kaunas. Vilnius, 2002. 79 s.
49. *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m.* Parengė Algirdas Antanas Baliulis. Vilnius, 2010, 366 s. (*Fontes Historiae Lituaniae*, Vol. IX).
50. PACEVIČIUS, Arvydas. Apie geros tvarkos palaikymą bibliotekoje. *Knygotyra*, 1997, t. 24, s. 137–143.
51. PACEVIČIUS, Arvydas. Troškūnų vienuolyno biblioteka. *Knygotyra*, 1997, t. 33, s. 193–206.
52. PACEVIČIUS, Arvydas. Žemaičių Kalvarijos dominikonų bibliotekos autoriai ir knygos 1820 metais. *Knygotyra*, 2000, t. 36, s. 290–309.
53. *Pamirštoji mecenatystė: dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792–1832*. Sudarytojas ir parengėjas Arvydas Pacevičius. Vilnius, 2010. 318 s.
54. PASZKIEWICZ, Urszula. *Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej. Spis za lata 1553–1939*. Warszawa, 1996. 96 s.
55. PASZKIEWICZ, Urszula. *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)*. Warszawa, 1998. 260 s.
56. PASZKIEWICZ, Urszula. *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 1*. Warszawa, 2000. 301 s.
57. PASZKIEWICZ, Urszula. *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2*. Poznań, 2006. 636 s.
58. PASZKIEWICZ, Urszula. Wybrane problemy dokumentacji zbiorów bibliotecznych na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej do 1939 roku. *Roczniki Biblioteczne*. 2001, R. 45, s. 55–90.
59. *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose*. Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus: katalogas. Sudare Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006. XXXIII, 437 s.

60. *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Index librorum latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi. Sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas. Vilnius, 2002. 238 s.
61. PETRAUSKIENĖ Irena. [vadas. Iš *Vilniaus akademijos spaustuvs šaltiniai*. Vilnius, 1992, s. 3–22.
62. PIETRZKIEWICZ, Iwona. Metodologiczne problemy badań historycznych księgozbiorów zakonnych w Wielkim Księstwie Litewskim. In *Bibliologia: problemy badawcze nauk humanistycznych: praca zbiorowa*. Pod red. Dariusza Kuźminy. Warszawa, 2007, s. 120–130.
63. RÓŻYCKI, Edward. Inwentarz ksiązek kuśnierza Wojciecha Charajowicza ze Lwowa z początku XVII wieku. *Roczniki Biblioteczne*, 1992, R. 36, z. 1/2, s. 267–278.
64. *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*. Parengė Marija Ivanovič. Vilnius, 1998. 248 s.
65. SZAFRAN, Przemysław. Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 r. na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku. *Libri Gedanenses*, 1968, R. 1, s. 55–106.
66. SZYMAŃSKI, Józef. *Nauki pomocnicze historii: podręcznik dla studentów historii, a także archywistyki, historii sztuki, archeologii i bibliotekoznawstwa*. Wydanie szóste. Warszawa, 2006. 763 s. 19, [1] s.
67. SZYMAŃSKI, Józef; TRELIŃSKA, Barbara. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych*. Lublin, 1992. 282 s.
68. *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje*. Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lituaniae: katalogas. Sudarė Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė. Vilnius, 2007. XXVII, 502 s.
69. ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Pabaisko dekanato vizitacija: recenzija. In *Istrijos šaltinių tyrimai*. T. 3. Sudarė Darius Antanavičius. Vilnius, 2011, s. 207–212.
- 69b. *Teoria i praktyka edycji nowożytnych źródeł w Polsce (XV–XVIII w.)*. Pod redakcją Adama Perłakowskiego. Kraków, 2011. 234 s.
70. TORÓJ, Elżbieta. *Inwentarze ksiązek lubelskich introligatorów z pierwszej połowy XVII wieku*. Lublin, 2000. 103 s.
71. TORÓJ, Elżbieta. Inwentarz księgozbioru Piotra Kliszewskiego lekarza lubelskiego z pierwszej połowy XVII wieku. *Folia Bibliologica*. 1995, nr. 38/39 (1990/1991), s. 123–129; 130–143.
72. *Troškūnų bernardinų vienuolyno bibliotekos katalogas, 1787*. Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F3, b. 145.
73. TRZYNADŁOWSKI, Jan. *Edytorstwo: tekst, język, opracowanie*. Wyd. 3 uzup. Warszawa, 1983. 185 s.
74. TWOREK, Stanisław. Inwentarz ksiąg i rzeczy Wojciecha Calissiusa z 1579 r. *Odrodzenie i Reformacja*. 1968, t. 13, s. 199–204.

75. *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m.* Parengė Sigitas Jegelevičius. Vilnius, 2009. 296 s. (*Fontes Historiae Lituaniae*, Vol. VIII).
76. *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai XVI–XIX a.* Parengė Irena Petrauskienė. Vilnius, 1992. 392, [2] s.
77. *Vilniaus universiteto bibliotekos aldai.* Sudarė Petras Račius. Vilnius, 2008. 125 s.
78. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai: katalogas.* Sudarė Nojus Feigelmanas; Irena Daugirdaitė; Petras Račius. Vilnius, 2003. LXVIII, 584 s.
79. *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.* Vilnius. 2001, 943, [1] s.
80. WOJAKOWSKI, Józef. *Księgozbiory Eustachego Kajetana Sapiehy (1797–1860) i Wacława Seweryna Rzewuskiego (1785–1831).* Warszawa, 1996. 185 s.
81. WOLFF, Adam. Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku. *Studia Źródłoznawcze*, 1957, t. 1, s. 155–180.
82. *Zarys edytorstwa.* Oprac. Maria Długosz-Kędziora, Michał Wach. Sandomierz, 1997.
83. *Zasady wydawania tekstów staropolskich: Projekt.* Konrad Górski [et al.]. Wrocław, 1955. 184, [18] s.
84. Žemaičių vyskupijos parapijų bibliotekos 1675–1677. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai.* T. XIX. 1 knyga: LKMA metraščio priedas. Vilnius, 2005, s. 307–324.
85. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579).* Sudarė Liudas Jovaiša. Vilnius, 1998. XLII, 368 s.
86. *Žemaičių vyskupijos vizitacija 1675–1677 m.* Parengė Mindaugas Paknys. Vilnius, 2011. 1002 s. (*Fontes historiae Lituaniae* Vol. X).
87. *Кириллические рукописные книги хранящиеся в Вильнюсе: каталог.* Составитель Надежда Морозова. Vilnius, 2008. XXXV, 243, [2] s.

## MANUSCRIPT CATALOGS AND INVENTORIES OF BOOKS FROM THE LANDS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA – SOME PROBLEMS OF PUBLISHING RULES

LILIA KOWKIEL, ARVYDAS PACEVIČIUS,  
IWONA PIETRZKIEWICZ

### SUMMARY

Historians and publishers of historical sources have a lot of problems with the texts written in different languages and alphabets, which were created at different times, in the multilingual areas inhabited by many nations following different religions. The historians of book culture have the same problems with texts of inventories and catalogues of books, which are the primary source of knowledge about the content of libraries. At present it's also important the historical texts to be published in the digital form. This article is a part of the discussion on this very important subject.